

YILLIK

Annual of Istanbul Studies

2019

1

İSTANBUL
RESEARCH
INSTITUTE

YILLIK: Annual of Istanbul Studies

1 (2019)

YILLIK is a peer-reviewed annual journal, published in print and online (via DergiPark).

Editorial Board

Editor: M. Baha Tanman, *İstanbul Üniversitesi (emeritus); İstanbul Araştırmaları Enstitüsü*

Managing Editor: K. Mehmet Kentel, *İstanbul Araştırmaları Enstitüsü*

Emir Alışık, *İstanbul Araştırmaları Enstitüsü*

Brigitte Pitarakis, *Centre national de la recherche scientifique; İstanbul Araştırmaları Enstitüsü*

Gülrü Tanman, *İstanbul Araştırmaları Enstitüsü*

Advisory Board

Ashlhan Akışık, *Bahçeşehir Üniversitesi*

Engin Akyürek, *Koç Üniversitesi*

Serpil Bağcı, *Hacettepe Üniversitesi*

Sarah Bassett, *Indiana University*

Cem Behar, *İstanbul Şehir Üniversitesi*

Sibel Bozdoğan, *Boston University*

Ayfer Bartu Candan, *Boğaziçi Üniversitesi*

Zeynep Çelik, *New Jersey Institute of Technology*

Koray Durak, *Boğaziçi Üniversitesi*

Ayşe Ereğ, *Kadir Has Üniversitesi*

Ahmet Ersoy, *Boğaziçi Üniversitesi*

Walter Feldman, *New York University, Abu Dhabi*

Emine Fetvacı, *Boston University*

Murat Güvenç, *Kadir Has Üniversitesi*

Shirine Hamadeh, *Koç Üniversitesi*

Ivana Jevtić, *Koç Üniversitesi*

Cemal Kafadar, *Harvard University*

Çiğdem Kafescioğlu, *Boğaziçi Üniversitesi*

Selim S. Kuru, *University of Washington*

Tuna Kuyucu, *Boğaziçi Üniversitesi*

Gülru Necipoğlu, *Harvard University*

Nevra Necipoğlu, *Boğaziçi Üniversitesi*

Tarkan Okçuoğlu, *İstanbul Üniversitesi*

Rana Özbal, *Koç Üniversitesi*

Mehmet Özdoğan, *İstanbul Üniversitesi*

Christine Philliou, *University of California, Berkeley*

Ünver Rüstem, *Johns Hopkins University*

Turgut Saner, *İstanbul Teknik Üniversitesi*

Uğur Tanyeli, *İstanbul Şehir Üniversitesi*

Ceylan Tözeren, *Boğaziçi Üniversitesi*

Uşun Tükel, *İstanbul Üniversitesi*

Title history

2012–2018 | İstanbul Araştırmaları Yıllığı / Annual of Istanbul Studies, 1–7

2019– | YILLIK: Annual of Istanbul Studies

Mode of publication: Worldwide periodical, published annually every December.

Note to contributors: *YILLIK: Annual of Istanbul Studies* accepts submissions in English and Turkish. Articles should conform to the usage of The Chicago Manual of Style (CMOS), 17th edition, and to the style guides published on the journal's website. Articles in Turkish conform to a customized CMOS style available at the website. Research articles are subject to review by two anonymous reviewers and the editorial board. All other submissions are reviewed by the editorial board.

Istanbul Research Institute Publications 43

Periodicals 8

Istanbul, December 2019

ISSN 2687-5012

Publisher: On behalf of the Suna and İnan Kırac Foundation, Necmettin Tosun

Graphic Design: Volkan Şenozan

English Proofreading: Jacob Chizzo

Contact: istanbulstudies@iae.org.tr

Color Separation and Print: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş. (Sertifika No: 12026)

Cihangir Mah., Baha İş Merkezi, A Blok, Haramidere-İstanbul

Tel: 0212 412 17 00

© Suna and İnan Kırac Foundation Istanbul Research Institute

Meşrutiyet Caddesi No. 47, 34430, Tepebaşı - Beyoğlu / İstanbul

www.iae.org.tr

Certificate No: 12482

The views expressed in the articles published in the journal are the authors' own for which the Istanbul Research Institute may not be held accountable. All rights reserved. No part of this journal may be published, printed, reproduced, or utilized in any form or by any means without the prior written permission of the publisher, except for small quotations with the purpose of scientific research and publicity.

Noémi Lévy-Aksu,
Osmanlı
İstanbul’unda Asayiş
1879-1909.
İstanbul: İletişim
Yayıncıları, 2017. 431
sayfa, 18 şekil, 3 tablo.
ISBN: 9789750521270

Noémi Lévy-Aksu’nun *Osmanlı İstanbul’unda Asayiş 1879-1909* adlı çalışması, Zaptiye Nezareti’nin kurulduğu 1879 yılından 1909’a, yani bu teşkilatın yerine Dahiliye Nezareti’ne bağlı Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti’nin kurulduğu döneme kadarki süreci ele alır. Yazarın 2012’de tamamladığı doktora tezinden yola çıkarak *Ordre et Désordres dans la Capitale Ottomane: İstanbul 1879-1909* başlığıyla yayımladığı çalışmanın çevirisi olan bu kitap, 2017’de Serra Akyüz Gönen tarafından Türkçeye kazandırıldı.

Lévy-Aksu bu çalışmasını, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nde (bugünkü ismiyle Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri) tasniflenmiş Bab-ı Âli Sadaret, Dahiliye, Yıldız, Zaptiye evrakı öncelikli olmak üzere, Paris Emniyet Müdürlüğü Arşivleri evrakı, bu yıllarda İstanbul’da yayımlanmış Fransızca ve Osmanlıca mecmualar, Meclis-i Meb’ûsân Zabıt Cerideleri, söz konusu dönemde çıkarılmış kanun, nizamname ve tezkereler, hatırat, polis el kitapları ve döneme ait harita ve fotoğraflar üzerine inşa eder. Geç dönem Osmanlı İstanbul’unda kamu düzeni, asayiş ve asayişsizlik kavramlarının neleri kapsadığı, şehirde kamu düzenini sağlayan mekanizmaların neler olduğu, bu mekanizmaların farklı sınıfları ve etnik grupları nasıl etkilediği ve bu grupların bu mekanizmaları nasıl algıladığı sorusuna odaklanır.

On dokuzuncu yüzyıl sonunda Osmanlı Devleti’nde asayiş meselesinin önceki dönemlerden ne tamamen farklı ne de bu dönemlerle aynı olduğunu iddia eden Lévy-Aksu, İstanbul’un diğer Avrupa başkentleriyle de benzerlikler taşıdığını söyler. Dolayısıyla çalışmasını yer yer on sekizinci yüzyıla sıçrayarak ve Avrupa kentlerine dair kamu düzeni ve asayiş konusunda daha önce yapılan çalışmalarla karşılaştırarak ilerletir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren

kent nüfusu hızla artmış, Osmanlı iktisadi yapısı küresel kapitalist ekonomiye entegre olmaya başlamış, bu da kentte yeni bir tüketim kültürünün oluşmasını tetiklemiştir. Bu dönem aynı zamanda, kentsel çevrenin belediye ve altyapı çalışmalarıyla dönüştüğü ve organik olarak büyüyen bir şehir anlayışından merkezi otoritenin kontrolünde bir şehircilik anlayışına geçildiği dönemdir. Kentin toplumsal, ekonomik, kültürel ve fiziksel kompozisyonunun hızla değiştiği böyle bir ortamda, asayiş ve asayişsizliğe dair toplumsal algıların da dönüşmesi kaçınılmazdır. Değişmekte olan bu kompozisyon ise II. Abdülhamid’in saltanatı (1876-1909) boyunca başkentini ve rejimin güvenliği açısından kamu düzeninin yeniden inşasını gerektirir. Lévy-Aksu, bu yeniden inşa sürecinin siyasi boyutlarını göz ardı etmeden, gölgede kalmış kimi unsur ve olayları, polisler, bekçiler, kabadayılar, hamallar ve uygunsuz kadınlar gibi asayiş ve asayişsizliğin aktörlerinin deneyimleri üzerinden anlatır.

Üç bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde Lévy-Aksu, asayiş ve asayişsizlik kavramlarının tarihsel süreç içinde ne tür anlamlar içerdiğine odaklanır ve bu anlamların değişkenlikleri üzerinde durur. Bu değişkenlik, hatta Lévy-Aksu’nun ifadesiyle “karmaşıklık,” “rejimin istikrarından, şehircilik sorunlarına, gündelik suçlardan kriz dönemlerine dek uzanan ve iç içe geçen toplumsal, iktisadi ve ahlaki boyutları” (s. 160) görmemizi sağlayan bir bakış açısı geliştirmemize yardımcı olur. Mekânın ve zamanın oldukça belirleyici olduğu asayiş ve asayişsizlik pratiklerinde, daha önceki dönemlerle karşılaştırıldığında birçok süreklilik ögesi bulunmasına rağmen; nüfus artışı, göçlerle ortaya çıkan sorunlar, kentlin dünya ile bütünleşmeye başlaması, siyasi muhalefetin ve toplumsal hareketlerin büyük ölçüde artması nedeniyle hem iktidarın hem de kamuoyunun düzeni ve asayiş algılama biçimleri de dönüşmeye başlar. Yazara göre, bu algı biçimlerinin dönüşümünde suça ve kamu düzenine dair bilgi veya uygulamaların, sayılabilir ve kategorize edilebilir hale gelmesi, “tehlikeli gece” yahut “marjinal” ve “riskli” kişiler gibi kent risk simgelerinin basın aracılığıyla kamuoyu ile sıkça ve detaylı bir şekilde paylaşılması önemli rol oynar.

Lévy-Aksu, ikinci bölümde ise, yerel denetimden merkezi denetime geçişte kamu düzeni ve asayiş önceliklerini kavrayabilmek adına polis teşkilatı-

nın kuruluşuna ve bu teşkilatın kent ve kentli ile nasıl bir ilişki kurduğuna odaklanır. Avrupa devletlerinde üzerine çokça tartışılan polislik mesleğine dair bilgilerin Osmanlı coğrafyasına etkisini İstanbul ekseninde ele alır. Lévy-Aksu’ya göre polis teşkilatı ve sultanın saray hesabına çalışan istihbarat sistemi “şehri zapturapt altına almayı hedefleyen iki başlı [yapılardır]” (s. 276). İstihbarat sistemi ve polis teşkilatı yan yana başkentini denetimi konusunda sınırsız bir güç oluşturmaktadır. II. Abdülhamid ise bu denetim güçlerine şahsı ve rejim adına havatı bir önem atfeder ve polis teşkilatı aracılığıyla, Osmanlı Devleti’nin daha önceki yüzyıllarıyla kıyaslandığında, sadece toplumsal elitlerin değil, tehlikeli addedilen siyasi muhalifler, Ermeniler, uygunsuz kadınlar gibi farklı toplumsal tabakaların denetlenmesinde de daha etkin bir müdahale aracına sahip olmayı hedefler. Ancak bu süreçte, güvenlik güçlerinin yetersizliği ve disiplinsizliği, bundan kaynaklı olarak ahali arasında polise yönelik algının olumsuz olması neticesinde, kolluk kuvvetleri için reforma gidilmesi gerektiği düşünülür. Lévy-Aksu, Avrupa’daki polis teşkilatlarının deneyimlerini—özellikle Londra ve Paris örneklerini—de göz önünde bulundurarak merkezileşme ve profesyonelleşme çabalarının 1909 Temmuz’unda Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nin kurulmasında itici güç olduğunu belirtir. 1909 sonrası kabadayı veya bekçi gibi mahalli aktörlerin güçlerinin sınırlandırıldığı ve bu aktörlerin kolluk kuvvetlerine dahil edildiği bir dönem yaşanır. Bu dönem aynı zamanda 1908-1909 yılları arasında hissedilen özgürlük ortamından farklı olarak, kamu düzeni konusunda baskıcı tavra geri dönülen, şiddet uygulamalarının keyfileştiği, yaratılmak istenen polis imgesiyle var olan gerçeklik arasında uçurumların olduğu bir dönemdir. Yazar, polis kuvvetlerini sadece devlet tarafından topluma empoze edilen denetim ve baskı mekanizmalarının bir aracı olarak görmez, polisin mahalleye nasıl entegre olduğuna, ahali ile nasıl bir ilişki geliştirdiğine de odaklanır.

Devletin denetim ve güvenlik mekanizmalarının kent içinde varlığının güçlenmesi kentsel dokuyu değiştirdiği gibi, bu değişim mevcut güvenlik mekanizmalarını tartışmaya açar. Kitabın üçüncü bölümü de asayişin teminatı addedilen devlet dışı mekanizmaları odağına alır. Şehirde toplumsal denetim söz konusu olduğunda bir ölçüt olan mahalle ve mahalledeki bekçi ve kabadayı gibi aracı ak-

212 tölter devreye girer. II. Abdülhamid döneminde ikinci Meşrutiyet'e (1908), bu aracı aktörlerin gündelik hayat, kamu düzeni ve asayiş konusunda etki ve rolleri, zaman içinde bu etki ve rollerin nasıl değiştiği ve bu aktörlerin görevlerinin muğlaklığı hem devletin hem de halkın bu aktörleri nasıl algıladığı bu bölümün tartışma konusudur. Son olarak, yazar bir mekânsal ölçek değişikliği yaparak, şehrin "modern merkezine," yani Galata ve Pera'yla, aynı zamanda limana yakın ve heterojen bir semt olan Tophane'deki toplumsal gerilimler ve denetim zincirinin (polis, bekçi, karakol, mahalledeki kolektif girişimler) ilişkilerine odaklanır. Tophane'de bulunan dört mahallenin sakinlerinin (Karabaş Mustafa Ağa, Ekmekçi başı, Safer Kethüda ve Tomtom) Beyoğlu Mutasarrıflığı'ndan mahallelerinde bir tulum bacı takımı kurulmasını talep etmeleri örneği üzerinden ilerleyerek, yerel ve küçük çaplı bir meselenin kentteki asayiş mekanizmasının devlete bağlı ve devlet dışı aktörler tarafından nasıl değerlendirildiğini ve algılandığını tartışır (s. 389-398).

Devletin denetim ve baskı aygıtları, özellikle kamu güvenliği ve düzeninin inşası ve bunun gündelik hayatı nasıl etkilediğine dair çalışmalar, tüm dünyada 1990'lardan itibaren oldukça artmış durumda. Çünkü devlet-inşa süreçlerinde modernleşme, bürokratikleşme, profesyonelleşme gibi daha genel meseleleri anlayabilmek için devletin baskı ve denetim mekanizmalarının ve suç ve cezalandırma pratiklerinin tarihini bilmek kilit bir öneme sahip.¹ Osmanlı tarih yazımında ise son yirmi yıla kadar bu meseleler, polis ve yasa-maya dair betimleyici ve normatif bir perspektifle kurumsal tarihi ön plana çıkararak ele alındı.² Son dönemlerde bu konunun toplumsal ve kültürel boyutunu sorunsallaştıran daha revizyonist ve eleştirel çalışmalar ortaya çıkmaya başladı.³ 1870'li yılların sonlarından II. Meşrutiyet döneminin başlangıcına kadar İstanbul'daki asayiş ve asayişsizlik algısında dönüşümün altını çizerek, devrim içinde olan bir kentte, kent toplumu, devlet güvenlik mekanizmaları ve devlet dışı aktörler arasındaki ilişkileri, gerilimleri hatta direnişleri analiz etmeyi hedefleyen Lévy-Aksu'nun çalışması ise Osmanlı-Türkiye toplumsal tarih çalışmalarına yeni bir soluk getiriyor. Kamu düzeni tartışmalarının temelinde yatan toplumsal etkileşim ve dinamikleri ve bu gündelik etkileşimlerin ampirik boyutlarını—bu mesele üzerine diğer dünya kentleri odaklı literatürü ihmal

etmeden—Istanbul örneği üzerinden benzerlikleri ve farklılıkları ön plana çıkararak ve kent mekânındaki yerel dinamiklerin belirleyiciliğine odaklanarak bir toplumsal tarih çalışması yürütüyor.

Lévy-Aksu, bir yandan Michel Foucault'nun yönetsellik ve gözetim teknolojileri tezine yaslanarak, bir denetim ve baskı aygıtı olan polis teşkilatının inşası dolayısıyla Osmanlı'da merkezi devletin kent toplumu üzerindeki nüfuzunu arttırma çabasına odaklanıyor.⁴ Diğer yandan ise devlet ve devlet-dışı denetim mekanizmalarının arasındaki sınırların çok da net olmadığını belirterek, otoriter güç karşısında marjinal veya alt sınıfların, denetim mekanizmalarının oluşturduğu baskı sisteminin doğrudan karşısına çıkmadan, onun zayıf noktalarından faydalanarak, parçalı, heterojen ve anlık taktikler ve manevra alanları yaratabildiğini iddia ediyor.⁵ Lévy-Aksu, Michel de Certeau'nun "eylem sanatları" olarak tanımladığı bu manevra alanlarını öne çıkarıyor, çünkü bu alan ve taktikleri üreten grupların salt devlet denetiminin nesnesi veya kurbanı olmadığını, bizzat kenti biçimlendiren tarihsel aktörler olduklarını vurgulamak istiyor (s. 401-402). Birbirine karşıt gibi görünen bu iki yaklaşım arasında kurulan denge, siyasi iktidarın ve onun denetim aygıtlarının, devlet-dışı aracı aktörlerin ve siyasi muhalifler, marjinal gruplar veya alt sınıfların failliklerinin önemini de anlamamızı sağlıyor.

Bu çalışmayı önemli kılan noktalardan bir diğeri de kent mekânının arka planında kalan bir dekor değil, toplumsal kompozisyon, ekonomik hareketlilik, coğrafi özellik gibi dinamikleriyle, otoriteler karşısında çıkardığı zorluklar ve asayiş ve asayişsizlik aktörlerine sunduğu olanaklar bakımından ne kadar merkezi bir konumda olduğuna yapılan vurgu. Dolayısıyla, tıpkı biraz önce belirttiğimiz gibi, sadece devlet aklını analiz etmeyi hedefleyen bir çalışma değil, kentsel mekânın ve kent sakinlerinin failliğini de öne çıkaran bir kent tarihi çalışması Lévy-Aksu'nun kitabı.

Son olarak vurgulanması gereken husus, II. Abdülhamid ve İkinci Meşrutiyet dönemlerine odaklanan bu çalışmanın, günümüz Türkiye'sinde de kamu düzeni meselesi çerçevesinde, devleti ve toplumu birbirine bağlayan, yaklaştıran ve karşı karşıya getiren dinamikleri ve gerilimleri anlamamız için kapı aralıyor olması. Osmanlı devrinin sonunda ve erken cumhuriyet döneminde olduğu

gibi, bugün de kamu düzeni ve asayiş sağlama misyonları sebebiyle devletin güvenlik güçleri dokunulmaz adediliyor ve eleştirilemiyor. Öte yandan sadece devlet kaynaklı denetim mekanizmaları değil, toplum kaynaklı denetim mekanizmaları da—Şerif Mardin'in ortaya attığı 'mahalle baskısı' kavramı hakkındaki tartışmaları hatırlayalım—meşrutiyetini güvenlik söylemi üzerine kurabiliyor ve "toplumsal, ahlaki veya dini bir modeli bir topluluğa dayatabilmek adına en az devletinki kadar simgesel veya fiziksel şiddet uygulamaya muktedir" olabiliyor (s. 408).

Nurçin İleri

Berlin Teknik Üniversitesi
Rosa Luxemburg Vakfı
nurcinileri@gmail.com

1 Birkaç örnek için bkz. Clive Emsley and Barbara Winberger, eds., *Policing Western Europe, Politics, Professionalism and Public Order 1850-1940* (Londra: Greenwood Press, 1991); Mathieu Deflem, "Bureaucratization and Social Control: Historical Foundations of International Policing," *Law and Society Review* 34, s. 3 (2000): 601-40; Mark Neocleous, *The Fabrication of Social Order: A Critical Theory of Police Power* (Londra: Pluto Press, 2000).

2 Bkz. Halim Alyot, *Türkiye'de Zabta: Tarihi, Gelişimi ve Bugünkü Durumu* (Ankara: Kanaat Basımevi, 1947); Hikmet Tongur, *Türkiye'de İlk Zabtiyeler: Kolluk Tarihimizden Vesikalar* (Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O., 1948); Derviş Okçabol, *Türk Zabta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi* (Ankara: Ankara Polis Enstitüsü, 1940); İlhan Akbulut, *Polis Teşkilatının 150. Kuruluş Yıldönümünde Türk Polis Tarihi*, (İstanbul: Cem Ofset, 1995); Ali Sönmez, "Zabtiye Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi," (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2005). Lévy-Aksu da, Osmanlı tarih yazımında istihbarat sistemi üzerine çeşitli çalışmalar olmasına rağmen, polis teşkilatının nasıl örgütlendiği, polislerin kimler olduğu, nereden geldiği ve ne kadar olduğu gibi başat sorulara bile cevap bulmakta güçlük çekildiğini belirtir. Polis teşkilatına dair kaynakların kamuya ve araştırmacılara açılmamasından ötürü, polisin kurumsal tarihine dair şimdiye kadar yapılan çalışmaların sınırlı kaldığını iddia eder (s. 33-37 ve 165-167).

3 Bkz., Khaled Fahmy, "The Police and the People in the 19th Century Egypt," *Die Welt des Islams* 39 (1999): 340-377; Cengiz Kırılı, "Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol," *Toplum ve Bilim* 83 (2000): 58-79; Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909," *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16 (2004): 59-95; Ferdan Ergüt, *Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Dene-timin Diyalektiği* (İstanbul: İletişim, 2004); Omri Paz, "Crime, Criminals, and the Ottoman State: Anatolia between the Late 1830s and the Late 1860s" (doktora tezi, Tel Aviv University, 2010); Roger A. Deal, *Crimes of Honor, Drunken Brawls and Murder. Violence in Istanbul under Abdülhamid II* (İstanbul: Libra, 2010); Kent Schull, *Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosms of Modernity* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014); İlkyay Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadin Peşinde* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2014); Nurçin İleri, "Rule, Misconduct, and Dysfunction: The Police Forces and Theory in Practice in Fin-de-siècle Istanbul," *Comparative Studies of South Asia, Africa, and the Middle East* 34, no. 1 (2014): 147-159; Ebru Aykut, "Devri-i Hüriyyette İstibdat Hayaletleri: 1908 Çırcır Yangını'nın Ardından İstanbul'da Kundakçılık, Söylentiler ve Asayiş," *Toplum ve Bilim* 136 (2016): 5-39.

4 Michel Foucault, *Security, territory, population: lectures at the Collège de France, 1977-78*, haz. Arnold I. Davidson (New York: Palgrave Macmillan Press, 2009); Mitchell Dean, *Governmentality: Power and Rule in Modern Society* (London: SAGE Publications, 1999).

5 Michel de Certeau, *Gündelik Hayatın Keşfi I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları*, çev. Lale Arslan Özcan (Ankara: Dost Kitabevi, 2009).